SAMEN WERKEN IN DE TUSSEN RUIMTE

Inzichten uit de Community of Practice:
Democratisering van Cultuur

BOEKMANSTICHTING & THE NITESHOP

INHOUD

INTRODUCTIE Over meerstemmigheid en de zoektocht naar een eerlijker cultuurbestel 4

SAMENSTELLING van de Community of Practice 8

DE WERKSESSIES van herdefinitie naar herontwerp en praktijktest 12

- **SESSIE 1:** Democratisering als strijd om definities 14
- **SESSIE 2:** Het leefwereldmodel als herordening van het cultuurbestel 16
- **SESSIE 3:** De tussenruimte in de praktijk: condities, spanningen en keerzijden 22

REFLECTIES op de CoP als methodiek 26

CONCLUSIE Democratisering van cultuur als herordening van kennis, macht en infrastructuur 32

KENNISVRAGEN 37

LITERATUURLIJST 40

VOETNOTEN 41

COLOFON 42

INTRODUCTIE

OVER MEERSTEMMIGHEID EN DE ZOEKTOCHT NAAR EEN EERLIJKER CULTUURBESTEL

De kunst- en cultuursector in Nederland bestaat uit kloven. Kloven tussen geïnstitutionaliseerde en niet-geïnstitutionaliseerde praktijken, tussen beleids- en ervaringskennis, en kloven tussen besluitvorming en de mensen die door de besluiten worden geraakt. Inmiddels gaat het debat over cultuur over zowel toegang als zeggenschap: wie bepaalt wat culturele betekenis precies behelst, wat culturele waardering betekent en wie heeft daarover het laatste woord?

Ook in recente beleidsdebatten klinkt het belang van participatie, erkenning en zeggenschap door. Kunsten '92 benadrukte in de aanloop naar het Wetgevingsoverleg Cultuur in de Tweede Kamer dat cultuurbeleid draait om een democratische verdeling van zeggenschap en de erkenning van uiteenlopende culturele praktijken. Het Cultuurfonds onderstreept het belang van een cultuurbeleid dat mensen actief betrekt bij het culturele en maatschappelijke leven (Cultuurfonds z.d.).

Deze vragen staan centraal in Democratisering van Cultuur, een Community of Practice (CoP) van de Boekmanstichting en The Niteshop. Een Community of Practice is een gemeenschap waarin deelnemers langdurig samen leren, kennis en ervaringen uitwisselen, en een gedeelde praktijk ontwikkelen rond een complex vraagstuk (Rasterhoff et al. 2023).

Vanuit de overtuiging dat de kloof tussen beleid en praktijk niet met één conferentie of rapport kan worden overbrugd, startten de Boekmanstichting en Concrete Blossom (The Niteshop) in 2025 de CoP Democratisering van Cultuur, als onderdeel van de doorlopende Kennisagenda (Boekmanstichting z.d.)
De CoP bracht deelnemers samen uit gemeenschappen, beleid, onderzoek, culturele praktijk en netwerken die verbonden zijn met The Culture. Zij werkten in drie hoofdbijeenkomsten verspreid over een jaar aan de centrale vraag:

Op welke manieren zou het Nederlandse cultuurbestel ingericht moeten worden om ruimte te geven aan een breed, meerstemmig cultuurbegrip?

Daar zijn we in gedoken vanuit het vertrekpunt van The Culture, een diasporische leefwereld waarin creativiteit, identiteit en gemeenschapsvorming samenkomen. Malique Mohamud (2026), initiatiefnemer en creatief directeur van The Niteshop, definieert The Culture als een leefwereld waaruit waardecreatie ontstaat, een begrip dat eerder werd uitgewerkt in het UNESCO-advies On(ver)vangbaar (Meijer et al. 2023; Dekkers 2025). Hoewel sterk geworteld in afro-diasporische cultuur en postkoloniale migratiegeschiedenissen, manifesteert The Culture zich in uiteenlopende culturele en alledaagse praktijken, zoals hiphop, mode, film, spoken word, eten, kapperszaken en buurtnetwerken. Binnen deze praktijken vindt waardecreatie plaats; culturele waarden, kennis, netwerken en vormen van expressie worden er gedeeld, doorgegeven en vernieuwd. The Culture biedt daarmee een perspectief dat gangbare opvattingen van cultuur, participatie en culturele waarde bevraagt, en vormt daarom een relevant vertrekpunt voor gesprekken over culturele democratie.

Tijdens de CoP-sessies kwamen thema's aan bod als besluitvorming en inspraak, de verhouding tussen geïnstitutionaliseerde en niet-geïnstitutionaliseerde cultuur, en de vraag wie de kaders bepaalt wanneer diversiteit wordt geïnstitutionaliseerd. Een belangrijk onderwerp was vertrouwen, of het gebrek daaraan. Dat bleek uit de spanning die men ervaart tussen beleid en praktijk, en in de vraag of ervaringskennis als volwaardige kennisbron wordt erkend. De CoP beoogt deze spanning bespreekbaar te maken en wederzijds begrip te versterken door geleefde ervaringen, verhalen en objecten centraal te stellen in het gesprek over de toekomst van het cultuurbestel.
In de eerste CoP-sessie bespraken we het verhaal van het suikerbrood, verteld door Malique. Voor buitenstaanders is de kegel van geperste suiker wellicht niet meer dan een product, maar binnen Noord-Afrikaanse gemeenschappen heeft het suikerbrood een belangrijke culturele betekenis, bijvoorbeeld bij huwelijksaanzoeken en condoleances. Het suikerbrood als cultureel artefact laat zien dat culturele waarde geen vaststaand gegeven is maar altijd ontstaat vanuit specifieke leefwerelden: het suikerbrood maakt deel uit van informele netwerken, kennisuitwisseling en economische relaties die in het formele cultuurbeleid vaak onzichtbaar blijven. Dit roept de vraag op welke vormen van cultuur als waardevol worden erkend, en wie bepaalt wat als cultuur geldt. De deelnemers aan de CoP stelden dat dit voorbeeld benadrukt dat culturele democratie vraagt om erkenning van geleefde praktijken en informele infrastructuren als volwaardige bronnen van culturele kennis en betekenis.

OVER DE TOTSTANDKOMING

Deze samenwerking bouwt voort op een meerjarig onderzoekstraject tussen de Boekmanstichting en Concrete Blossom (The Niteshop) rondom het samenwerken in de tussenruimte. Binnen verschillende edities van de Cultural Currency Conference (2023-heden) werden en worden hier panels en sessies aan gewijd. In de samenwerking staat de verhouding tussen systeem- en leefwereld en het bevragen van werkwijzen centraal. Eerdere trajecten binnen deze samenwerking, zoals het programma 'Parallelle Werelden & Tussenruimtes' (Concrete Blossom 2022), maakten zichtbaar hoe beide werelden vaak naast elkaar bestaan, elkaar soms gedeeltelijk overlappen, en waar dat juist niet gebeurt.
De CoP bracht deelnemers samen uit verschillende achtergronden, samengesteld middels een combinatie van bestaande netwerken en een open call vanuit de Boekmanstichting. De groep bestond voornamelijk uit professionals, beleidsmakers en onderzoekers, aangevuld met deelnemers die zich op het snijvlak van onderzoek, praktijk, gemeenschappen en beleid bewegen. Ook aanwezig, zij het minder prominent, waren de directe ervaringen van makers en gemeenschappen die niet vanzelfsprekend deelnemen aan dit soort kennis- en beleidsprocessen. De samenstelling laat zien hoe uitdagend het in de praktijk is om democratisering vorm te geven zonder dat institutionele stemmen opnieuw dominant worden.

Een door The Niteshop ontwikkeld prototype voor een alternatief cultuurbestel, geworteld in de context van The Culture in Rotterdam, vormde het vertrekpunt voor de gezamenlijke verkenning. De opbrengsten van deze CoP moeten daarom worden gelezen als inzichten vanuit deze specifieke context en deelnemersgroep. Zij zijn niet zonder meer generaliseerbaar naar The Culture of het cultuurdomein als geheel, maar bieden wel degelijk waardevolle aanknopingspunten voor het begrijpen van hoe verschillende actoren binnen en rond het cultuurbestel denken over democratisering, en welke voorwaarden zij zien voor een meerstemmiger cultuurbeleid.

SAMENSTELLING

VAN DE COMMUNITY OF PRACTICE

DEELNEMERS

Pieter Bots is senior beleidsadviseur Raad voor Cultuur.

Kim Dankoor is postdoctoraal onderzoeker hiphopfeminisme Universiteit Leiden.

Kesha Felipa is een denker, maker met een sterke affiniteit voor kunst, hiphop, mode en (online) communities. Vanuit onderwijs en cultuur zet ze zich in voor de positie van jongeren, terwijl ze met een scherpe, filosofische blik kijkt hoe er meer ruimte kan worden geclaimd voor meerstemmigheid en representatie.

Romy Jochems was tijdens de CoP werkzaam als Programmamanager bij VSBfonds, gericht op ruimte-ontwikkeling en innovatie in cultuurfinanciering, samenwerking en leren. Cultuurhistoricus gespecialiseerd in meervoudige perspectieven, facilitator, strategisch veranderaar, nieuwsgierig, danser.

Johan Kolsteeg is docent en onderzoeker aan de Rijksuniversiteit Groningen. Houdt zich bezig met culturele democratie.

Marelva de Mey is recent afgestudeerd aan de opleiding Kunst & Economie aan de HKU. In haar ontwerpgerichte afstudeeronderzoek onderzocht zij hoe de kloof tussen beleidsorganisaties en makers uit the culture zichtbaar en bespreekbaar gemaakt kan worden om meer wederzijds begrip te stimuleren. Binnen de Community of Practice deelde zij inzichten vanuit haar onderzoek én haar eigen positie tussen beide werelden.

Aki Negate is docent Sociologie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Zijn werk omvat onder meer schrijf- en onderzoekswerk voor The Niteshop en onderzoek en educatie bij YoutDem, een jongerengeleide praktijk waarin culturele participatie en stedelijke vraagstukken vanuit de leefwereld van jongeren worden benaderd. Daarnaast is hij lid van de Adviescommissie Projectsubsidies Cultuur van de gemeente Rotterdam.

Idelette Rocha is secretaris bij het Fonds Podiumkunsten, waar zij werkt aan de ontwikkeling, uitvoering en monitoring van subsidieregelingen en programma's. Ze richt zich onder andere op: nieuwe en informeel georganiseerde netwerken, talentontwikkeling en interdisciplinariteit.

Yasmine Setoe is beleidsadviseur Makersklimaat & Jongerencultuur bij de Gemeente Den Haag. Vanuit een strategische blik werk ik aan beleid dat makers en jongeren versterkt en ruimte creëert voor talentontwikkeling, participatie en een inclusieve culturele sector.

Nadja van der Weide is sociaal kunstenaar en artistiek onderzoeker. Ze maakt interactieve en performatieve kunst rond ontmoeting, wederkerigheid en 'belonging'. In projecten als 'De Ont/moeting - buurthuis op wielen' en 'Fabric of Us' onderzoekt ze hoe kunst ruimte kan maken voor verbinding en community building. Binnen haar Professional Doctorate aan de Hogeschool van Amsterdam onderzoekt ze hoe co-creatieve kunstpraktijken sociale interactie en veerkracht duurzaam kunnen verbeteren.

Aanvullend aan deze groep deelnemers zijn er ook deelnemers sporadisch aangehaakt bij één van de sessies, wij danken hen voor hun bijdrage aan dit traject.

ORGANISEREND TEAM

The Niteshop

The Niteshop is een onderzoeks- en ontwerpstudio die vertrekt vanuit leefwereldkennis en culturele praktijk. Hun rol als partner binnen deze CoP was, naast het betrekken van hun netwerk, met name inhoudelijk in het vormgeven van de sessies, zoals het ontwikkelen van het leefwereldmodel en introduceren van de casuïstiek, beiden geworteld in The Culture in Rotterdam. Het centraal stellen van een specifieke context met bijbehorende waarden, betekenissen en verhalen bevordert diepgang. Dit nodigt uit tot beter begrip van nuances en daarmee het leggen van een methodische basis voor soortgelijke vraagstukken in andere contexten.

Malique Mohamud is ontwerper, strateeg en Hiphop Futurist. Als oprichter en creative director van ontwerp- en adviesbureau Concrete Blossom leidt hij The Niteshop, een R&D centrum voor de stad van morgen.

Boekmanstichting

De Boekmanstichting is het kenniscentrum voor kunst, cultuur en beleid in Nederland en initieerde deze Community of Practice als onderdeel van de bredere Kennisagenda (Boekmanstichting z.d.). Deze agenda richt zich op vraagstukken die structureel spelen binnen de cultuursector en waarover behoefte bestaat aan gedeelde kennis, uitbreiding en verdieping. Binnen het CoP-traject was de rol van de Boekmanstichting het gezamenlijk vormgeven van de inhoud en richting, het documenteren en organiseren van de sessies en het betrokken houden van de deelnemers.

Rosa Schiavone is onderzoeker bij de Boekmanstichting. Voor de Cultuurmonitor volgt zij de domeinen letteren, diversiteit, inclusie en gelijkwaardigheid, en duurzaamheid. In haar onderzoek richt zij zich op toegang tot cultuur en de toekomstbestendigheid van de culturele sector. Eerder promoveerde zij aan de Erasmus Universiteit Rotterdam op culturele industrieën in Schotland en hun rol in placemaking en immaterieel erfgoed.

Jasmin Sharif is programmaker bij de Boekmanstichting en zet programma in voor zowel methodiek en onderzoek, als voor ontmoeting en kennisdeling. Ze zorgde voor het proces en de inhoudelijke kaders van de Community of Practice. Haar onderzoekende houding zet ze ook in als initiatiefnemer van community platform YUMNA, dat door het creëren van intentionele ruimtes het persoonlijke, collectieve en spirituele samenbrengt.

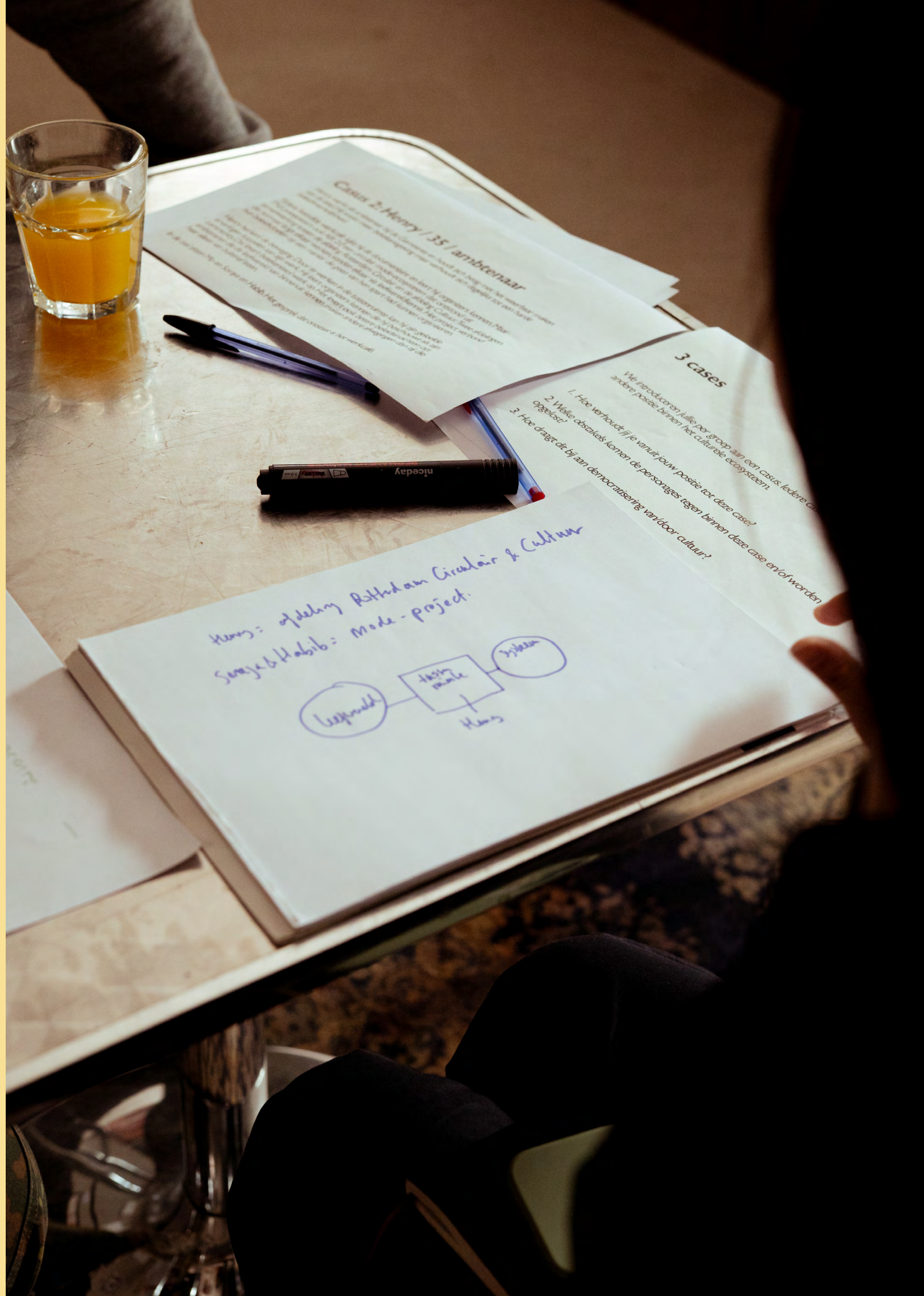
Studio SYNQ

De sessies werden begeleid door Samir el Hadaoui (Studio SYNQ) in voorbereiding met The Niteshop en de Boekmanstichting. Samir zorgde door zijn positie tussen systeem- en leefwereld en als doorgewinterd facilitator in groepsdynamieken voor een veilige en open setting van de bijeenkomsten en wist zorgvuldig balans te houden tussen de verschillende perspectieven.

Samir el Hadaoui helpt vanuit zijn bedrijf Studio SYNQ organisaties om samen te werken aan vraagstukken die niet vanuit één perspectief opgelost kunnen worden, zoals we deden bij onze CoP. Als we jargon zouden gebruiken, zouden we zeggen dat Studio SYNQ een bureau voor participatieve procesbegeleiding is. Maar dat betekent, in gewone mensentaal, dat ze organisaties helpen om dichter te komen bij de mensen die ze proberen te bereiken.

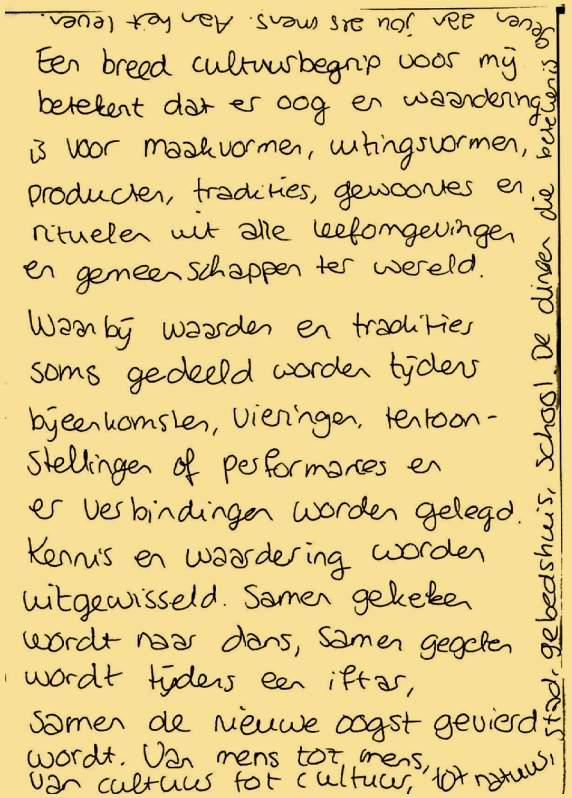
DE WERKSESSIES

VAN HERDEFINITIE NAAR HERONTWERP EN PRAKTIJKTEST

SESSIE 1
DEMOCRATISERING ALS STRIJD OM DEFINITIES

De eerste sessie liet zien dat democratisering van cultuur in deze Community of Practice vooral gaat over fundamentele vragen: wat telt als cultuur, wie mag dat bepalen en welke kennisvormen worden daarbij als legitiem erkend? Door deelnemers zelf een breed cultuurbegrip te laten formuleren kwam aan het licht dat het CoP-traject begint bij de vraag wie überhaupt geldt als legitieme gesprekspartner in het definiëren van cultuur. Dat maakt een gedeeld vocabulaire meer dan een methodische randvoorwaarde: begrippen zoals *cultuur, kwaliteit en deelname* zijn inzet van macht, omdat ze bepalen wie kan spreken, wie mag duiden en wie gehoord wordt.

Een breed cultuurbegrip voor mij betekent dat er oog en waardering is voor maakvormen, uitingsvormen, producten, tradities, gewoontes en rituelen uit alle leefomgevingen en gemeenschappen ter wereld.

Waarbij waarden en tradities soms gedeeld worden tijdens bijeenkomsten, vieringen, tentoonstellingen of performances en er verbindingen worden gelegd. Kennis en waardering worden uitgewisseld. Samen gekeken wordt naar dans, samen gegeten wordt tijdens een iftar, samen de nieuwe oogst gevierd wordt. Van mens tot mens, van cultuur tot cultuur, tot natuur, stad, gebedshuis, school. De dingen die betekenis

Figuur 1: Deelnemers' definities van een breed cultuurbegrip

De gesprekken in deze sessie sloten direct aan bij de literatuur over culturele democratie. Een belangrijk referentiepunt hierin is het werk van CoP-deelnemer en onderzoeker Johan Kolsteeg, die culturele democratie benadert als een vraagstuk van zowel toegang tot cultuur als erkenning van uiteenlopende vormen van culturele expressie, betekenisgeving en legitimiteit (Kolsteeg 2022). Deze benadering raakt aan internationale verplichtingen van UNESCO rondom toegang tot cultureel aanbod en de manieren waarop groepen in de samenleving culturele expressies beleven en vormgeven (O'Conner 2024), evenals aan het werk van Thijs Lijster (2022) over democratie, culturele waarde en zeggenschap. Tijdens de sessie bleek dat de nadruk op het belang van vocabulaire zich laat lezen als een strijd om definities, om begrippen die bepalen wie geldt als legitieme gesprekspartner en wie niet. Het CoP-traject bleek in zekere zin een concreet voorbeeld van Kolsteegs stelling te zijn, dat cultuurbeleid, naast het ruimte maken voor andere stemmen, ook onder ogen moet komen dat inclusie alleen niet genoeg is. Het gaat namelijk ook om de erkenning van de discursieve en politieke machtsverhoudingen die het proces van includeren verhinderen.

SYSTEEM- VERSUS LEEFWERELD

Binnen die strijd om definities markeert de verschuiving van cultuur als (geprogrammeerd) aanbod naar cultuur als leefwereld een duidelijke breuk met de huidige beleidspraktijk die vooral is ingericht op canonieke cultuur, nationale subsidiestructuren en disciplinair georganiseerde regelingen. Deelnemers beschreven cultuur in termen van leefwereld: rituelen, informele praktijken, block parties, buurtinitiatieven, alledaagse betekenissen en belichaamde kennis (zie Figuur 1). Zoals een deelnemer, woonachtig en werkend in Amsterdam Zuidoost, tijdens de sessie beschreef:

"Een breed cultuurbegrip is voor mij de Amsterdamse Poort. Waarom? Omdat de markt voor mijn gevoel een plek is zonder restricties. Alles en iedereen staat en leeft naast elkaar. Geloof en cultuur, de Zuiderkaasboer en baklava. Mensen voelen zich niet beperkt om daar heen te gaan. Het is een safe space, iedereen mag wat zeggen, maar ook weerstand wordt serieus genomen en met zorg behandeld. We verbinden, respecteren en waarderen elkaars gewoontes en rituelen. Er is niet één cultuur of één ritueel of één gewoonte, het is multiformed. En het draait om herkenning en erkenning."

Het begrip leefwereld verwijst hier naar stemmen vanuit een specifieke praxis en bestaande tradities, in de zin van concrete manieren van doen, voelen en betekenis geven die in een gemeenschap zijn gegroeid en door de tijd heen zijn doorgegeven (Mohamud 2026, conceptversie; verschijnt naar verwachting in 2027). Het onderscheid tussen systeemwereld en leefwereld – ook al eerder besproken in sociaalwetenschappelijke literatuur (Mensink 2015) – wordt concreet gemaakt: waar het systeem werkt met regels, procedures, disciplines, verantwoordingskaders en indicatoren, is de leefwereld het domein waarin mensen hun eigen betekenissen, relaties en praktijken in relatie tot cultuur vormgeven. Maar de systeem-en leefwereld staan niet los van elkaar: deelnemers wezen erop dat beide elkaar nodig hebben. Aansluiting bij het systeem biedt namelijk voordelen, zoals financiering, infrastructuur en zichtbaarheid. De vraag is vooral hoe die ondersteuning geboden kan worden zonder afbreuk te doen aan de eigen dynamiek van de leefwereld.

Waar de Duitse socioloog Jürgen Habermas (1987) al waarschuwde voor de koloniserende werking van systeemlogica, richt de CoP zich op de omgekeerde vraag: hoe kunnen infrastructuren de leefwereld als vertrekpunt nemen in plaats van als sluitpost? Een deelnemer uit de tweede sessie, werkzaam in de Rotterdamse cultuursector, benadrukte het zwaartepunt van beleving:

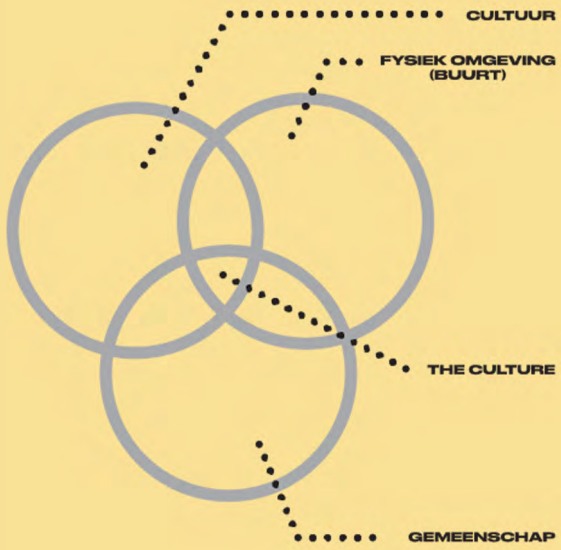
"de waarde [van cultuur] zit vaak ook in de interactiviteit, het sociale en het spirituele wat je met elkaar deelt. Bij onze organisatie kijken we ook erg naar, wat doet een festival met het publiek? Wat is de beleving en wat neemt het publiek vervolgens mee uit het festival, in zijn leven en verder de stad in?"

De sessie maakte zo een **democratisch tekort** zichtbaar. De verbreding van het cultuurbegrip door deelnemers – cultuur als betekenisvolle praktijk, relationeel en contextueel – staat haaks op het dominante institutionele perspectief, dat cultuur meestal benadert vanuit formeel erkende organisaties, disciplines en voorzieningen. Daarmee werd de democratisering van cultuur geherformuleerd: niet als uitbreiding van toegang tot bestaande instellingen, maar als **herordening van kennis, macht en legitimiteit rond cultuurdefinities** (Kolsteeg 2022). Zoals de deelnemer die de Amsterdamse Poort noemde ook zei, "de vraag is hoe je daar dan als systeemwereld precies die leefwereld een plek kan geven waarin je het recht doet." Deze herdefinitie van het probleem vormt het uitgangspunt voor sessie 2: als het huidige cultuurbestel deze brede, leefwereldgerichte cultuurpraktijken slechts beperkt kan begrijpen, hoe kan een alternatief model eruitzien waarin zij wél centraal staan?

SESSIE 2
HET LEEFWERELDMODEL ALS HERORDENING VAN HET CULTUURBESTEL

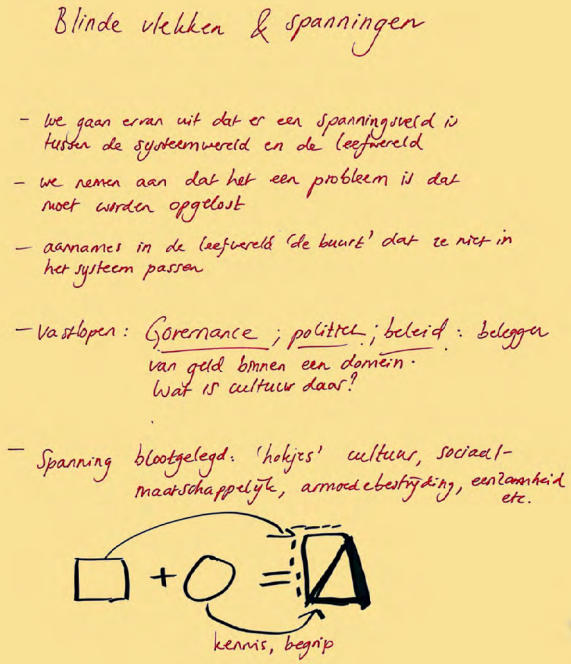
In de tweede sessie werd het brede cultuurbegrip uit sessie 1 uitgewerkt in een model voor een alternatief cultuurbestel. Dit model maakt deel uit van een breder prototype ontwikkeld door kennispartner Malique Mohamud (The Niteshop). Waar het huidige cultuurbestel cultuur vooral benadert als sector of discipline binnen institutionele kaders, vertrekt dit *leefwereldmodel* (zie Figuur 2) vanuit de wisselwerking tussen gemeenschap, plek en culturele praktijk (Mohamud 2026). Cultuur is hier relationeel en context gebonden, geworteld in buurten, netwerken, informele scènes en alledaagse praktijken. Het model neemt hierbij The Culture (specifiek in de context van Rotterdam) als concrete casus voor cultuur die binnen die informele wisselwerking ontstaat, maar dient uiteindelijk ook toepasbaar te zijn op andere vormen van cultuur waarin de leefwereld centraal staat.

Net zoals binnen de bredere beweging in design-prototyping voor beleid (Villa Alvarez et al. 2020; Pollastri et al. 2016), werd het leefwereldmodel in de tweede sessie ingezet als een tastbare, testbare hypothese in plaats van als eindproduct. Het model vertaalt een alternatieve versie op het cultuurbestel naar een concreet ontwerp, namelijk een ecosysteem waarin informele en alledaagse culturele praktijken, initiatiefnemers, makers, culturele ondernemers, door de gemeenschap erkende kennisdragers (OG's[1]) en systeemprofessionals met elkaar verbonden zijn, en kennis en zeggenschap met elkaar delen.

Figuur 2: Leefwereldmodel waarin cultuur een wisselwerking is tussen gemeenschap, plek en culturele praktijk.

In het leefwereldmodel vormt de generatieve tussenruimte[2], naar de definitie van Mohamud (2026), de verbinding tussen formele instituten en informele kennis- en kunstprakijken vanuit de leefwereld. Het is een ruimte waar verschillende perspectieven en waardesystemen samenkomen om gezamenlijk producten, programma's, plekken of beleid te ontwikkelen. De tussenruimte maakt vertaling tussen systeem- en leefwereld, conflictbemiddeling en gezamenlijke kennisontwikkeling mogelijk. Hierbij spelen 'vertalers', zoals OG's, community organisers en wijkgerichte ambtenaren, een cruciale rol als verbinder tussen verschillende generaties, werelden en manieren van denken.

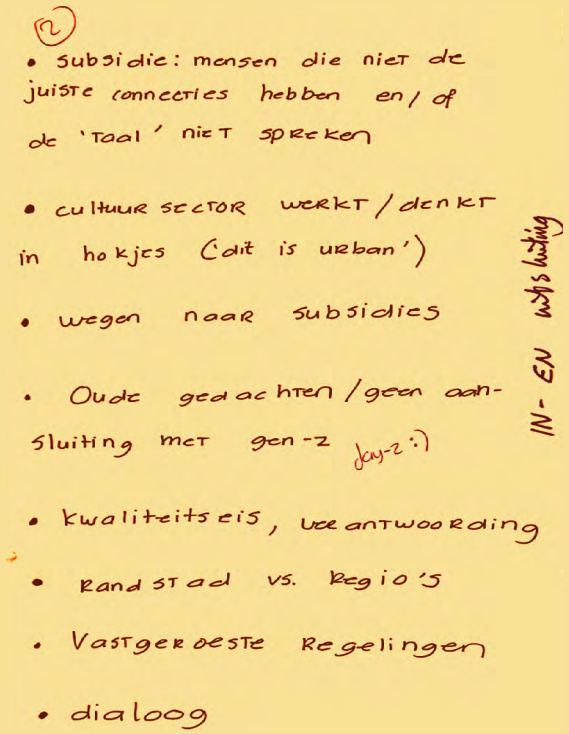
Figuur 3: Blinde vlekken en spanningen

Het leefwereldmodel biedt ruimte aan het bredere cultuurbegrip uit sessie 1. Vanuit het idee van culturele democratie verschuift cultuur daarin van beleidsobject naar een **actieve kracht in maatschappelijke processen**[3]. Informele culturele praktijken worden erkend als volwaardige vormen van kennis- en waardecreatie. Het model creëert hiermee ruimte voor uiteenlopende opvattingen van cultuur, waarin deze elkaar kunnen ontmoeten en versterken. Daarbij staat niet de inpassing van de leefwereld is het systeem centraal, maar een gelijkwaardige verhouding tussen beide.

INZICHTEN NAAR AANLEIDING VAN HET LEEFWERELDMODEL

In de sessie reflecteerden deelnemers op drie samenhangende vraagstukken naar aanleiding van het model: blinde vlekken en spanningen, toegang en uitsluiting, en macht en besluitvorming. De discussie over blinde vlekken richtte zich vooral op de vraag hoe bestaande governance structuren, cultuurdefinities en beleidskaders vernieuwing kunnen beperken. In Figuur 3 geven deelnemers aan waar zij drempels ervaren voor de erkenning en verankering van een leefwereldgerichte opvatting van cultuur. De tussenruimte werd in dat licht gezien als een belangrijke plek om dergelijke belemmeringen bespreekbaar te maken en te overbruggen. Zo formuleerde een deelnemer die werkzaam is voor een financierende instelling de tussenruimte als:

"...een nieuwe ruimte waarin men naar elkaar toe beweegt, met uitwisseling van kennis en kunde en ervaring. Zelfs als je als fonds, gemeente of loket openstaat voor het ondersteunen van diverse cultuurvormen, loop je nog steeds aan tegen bepaalde politieke systemen die nu eenmaal zo zijn. Daardoor kan het lastig zijn daadwerkelijk ruimte te bieden aan vernieuwing. Uiteindelijk kun je dan alsnog stuiten op de vraag: 'Ja, maar is dit wel cultuur?"

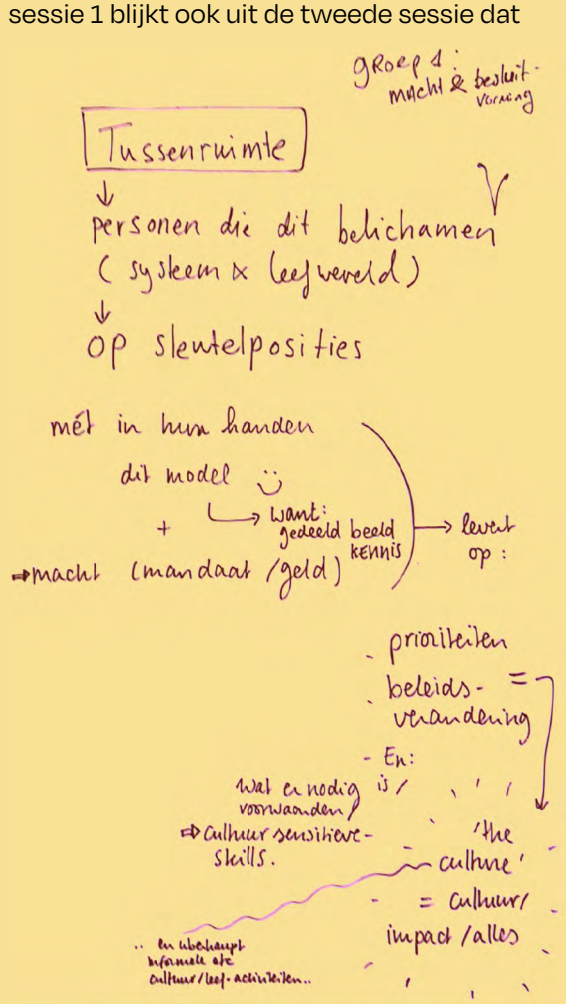
Figuur 4: In-en uitsluiting

Juist wanneer het leefwereldmodel het huidige stelsel probeert te herordenen, wordt duidelijk hoe sterk disciplines, geografische schotten en verantwoordingsformats bepalen wat zichtbaar en mogelijk is. Toegang en uitsluiting blijken vervolgens niet alleen een kwestie van geld en middelen, maar vooral van de voorwaarden van erkenning (zie Figuur 4). Een deelnemer zei hierover het volgende:

"Soms merken we dat sommige instituties hele oude gedachten hebben over wat kunst is, wat kwaliteit is, en minder aansluiting hebben met Jay-Z, Kendrick, Gen Z. De cultuursector denkt soms erg in hokjes, zo van, dit is "urban", en als je daar op één of andere manier niet aan voldoet dan krijg je die subsidies niet."

Makers en gemeenschappen die niet vanzelfsprekend aansluiten bij bestaande regelingen – omdat zij de subsidietaal niet spreken, hybride werken of buiten dominante categorieën vallen – lopen in de huidige praktijk vaak tegen dezelfde drempels aan. Subsidiesystemen zijn veelal georganiseerd naar discipline, gebieden en vaste criteria (Raad voor Cultuur 2024). Hoewel er langzaam verbreding plaatsvindt, bijvoorbeeld via interdisciplinaire regelingen en trust-based finance initatieven (Fonds voor Cultuurparticipatie 2026) vallen makers en communities die sociale, educatieve en artistieke doelen combineren binnen informele settings momenteel sneller buiten de boot. Het gevolg is dat informele cultuur vanuit de leefwereld minder zichtbaar, erkend en gefinancierd blijft.

Deze vraag brengt het machtsvraagstuk scherp in beeld. In lijn met de analyse in sessie 1 blijkt ook uit de tweede sessie dat

Figuur 5: Machts- en besluitvorming

culturele democratie, naast toegang tot middelen, om representatie en zeggenschap draait. Macht ligt hierbij niet alleen bij wie de middelen verdeelt, maar ook bij **wie de beoordelingskaders, definities en taal maakt** (Kolsteeg 2022), en welke kennisvormen – academisch, beleidsmatig, ervarings- of leefwereldkennis – als waardevol worden erkend. De tussenruimte is in theorie ontworpen om die machtsverhoudingen te herschikken. Zoals een deelnemer (zie Figuur 5) aangaf tijdens de bespreking:

"Waar wij op aan gingen, is dat het model kan helpen om mensen in die tussenruimte op sleutelposities te zetten, om impact te vertalen in die tussenruimte. Maar wie vertaalt wat hierin en naar wie, en is vertaling ook altijd mogelijk? Met dit model kan je tenminste proberen om een gedeelde language te creëren."

Ook binnen de groep werd er soms een andere taal gesproken, wat precies de noodzaak aan vertaling en een gedeelde vocabulaire illustreert:

"Dat is trouwens wel grappig, zij zei net: 'we moeten naast The Culture ook andere gemeenschappen betrekken.' En toen zei ik: hoe ik The Culture sowieso benader is dat het is waar interactie ontstaat. Dus we hebben het over hetzelfde, maar we denken dus eigenlijk nog niet hetzelfde over termen. Er moet dus een definitie komen, waarbij je ook moet toetsen wat voor effect zo'n definitie creëert in bepaalde contexten."

De quote laat zien dat betekenisgeving nooit vanzelfsprekend is: zelfs binnen de groep bestaat geen eenduidig begrip van termen als 'The Culture'. Dat onderstreept het belang van vertaling, een gedeelde taal, en van erkenning van kennisposities. De vraag is hierbij dus ook wie de ruimte krijgt om betekenissen te bepalen. Juist hier schuilt een risico op co-optatie: wanneer begrippen die hun oorsprong hebben in de leefwereld, zoals de generatieve tussenruimte (Mohamud 2026), worden opgenomen in beleidsdiscoursen, kunnen ze geleidelijk een andere betekenis krijgen. De leefwereld wordt dan wel erkend in taal, maar niet noodzakelijk in zeggenschap. Begrippen worden overgenomen, terwijl de kennis, ervaringen en relaties waaruit zij zijn voortgekomen minder zichtbaar worden. In Lijsters termen (2022) dreigt de tussenruimte daarmee haar potentieel te verliezen als plek waar nieuwe vormen van het gemeenschappelijke kunnen ontstaan, en verandert zij in een instrument dat past binnen bestaande bestuurlijke logica's.

Enerzijds maakt het leefwereldmodel concreet hoe een leefwereldgericht, breed cultuurbegrip kan worden vertaald naar een alternatief cultuurbestel waarin de tussenruimte fungeert als noodzakelijke infrastructuur voor democratisering. Tegelijkertijd laat de sessie zien hoe deze infrastructuur, juist als ze succesvol is, kwetsbaar wordt voor institutionele overname. Deze spanning vormt de inzet van sessie 3: hoe werkt dit prototype in praktijksituaties, en welke condities zijn nodig om te voorkomen dat de tussenruimte een verlengstuk van het systeem wordt?

SESSIE 3
DE TUSSENRUIMTE IN DE PRAKTIJK: CONDITIES, SPANNINGEN EN KEERZIJDEN

De derde sessie verlegt de focus van ontwerp naar toepassing. In de vorm van drie fictieve, maar op de realiteit gebaseerde casussen in Rotterdam wordt onderzocht hoe het leefwereldmodel uit sessie 2 functioneert wanneer het wordt ingezet op concrete beleids- en praktijkvraagstukken. De centrale vraag verschuift van *'hoe zou een ander cultuurbestel eruit kunnen zien?'* naar *'wat vraagt het van posities, taal en voorwaarden om dit bestel in de praktijk te laten werken?'*. De hoofdpersonen uit de casussen zijn Henry de ambtenaar, blockparty organizer Mo, en het duo Soraya en Habib met een lifestyle brand.

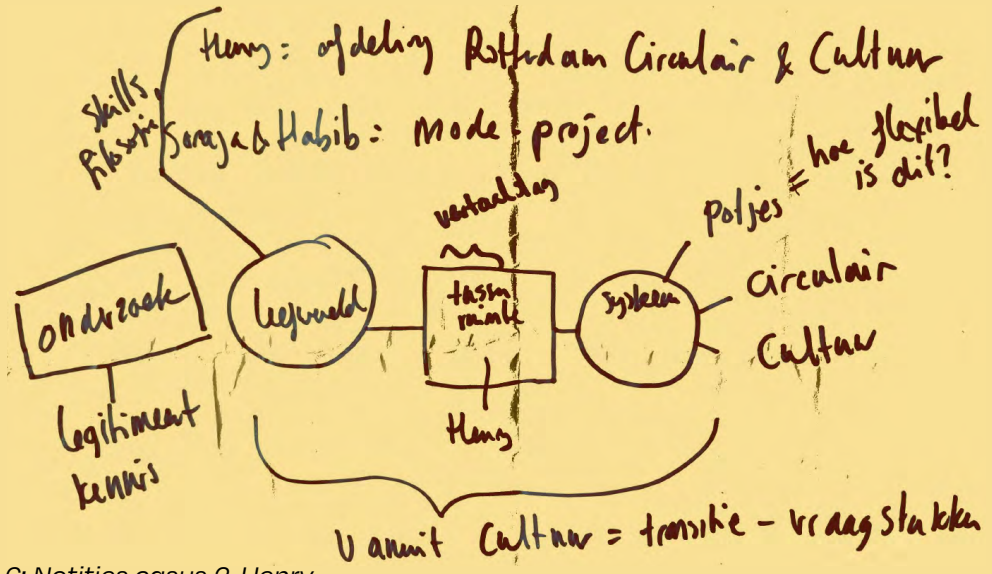
HENRY DE AMBTENAAR

De casus van Henry laat zien wat er gebeurt wanneer een systeemprofessional in de tussenruimte opereert. Henry kent als ambtenaar zowel de gemeentelijke organisatie als de leefwereld van de wijk waar hij woont. Daardoor kan hij weloverwogen afwegingen maken, verbindingen leggen tussen afdelingen en beleid beter laten aansluiten op wat er lokaal leeft. In termen van systeem/leefwereld is hij een typische figuur in de tussenruimte: iemand die beide werelden begrijpt en probeert te bemiddelen. Tegelijkertijd toont de casus hoe precair deze positie is: Henry's effectiviteit hangt sterk af van individuele sensitiviteit en draagkracht, netwerk en schakelkracht; structurele inbedding ontbreekt vooralsnog. Ook roept de casus de vraag op of zo iemand werkelijk in de tussenruimte opereert – in een leefwereldgerichte ("leefwereld-facing" [Mohamud 2026]) benadering – of uiteindelijk toch vooral binnen het systeem blijft functioneren, met een systeemgerichte ("system-facing" [Mohamud 2026]) houding.

Eén van de deelnemers, die regelmatig organiseert voor en door leefwerelden en regelmatig werkt met de systeemwereld, onderkent dit:

"Voor mij is dat een duidelijke nee. Want Henry behoort nog steeds tot de systeemwereld. Je voelt je alsnog ingeperkt door de kaders. Je kan de intentie hebben om verder te gaan dan die kaders, maar die kaders zijn er nu eenmaal."

Dit zegt niet alleen iets over de positie van actoren binnen de tussenruimte, maar ook over de effectiviteit ervan. De sessie laat zien dat de tussenruimte niet automatisch ontstaat door zo zeer een functie of rol te benoemen. Wie in die tussenruimte opereert, bevindt zich vaak in een kwetsbare positie, waarin uiteenlopende verwachtingen, talen en benaderingen samenkomen zonder dat daar vanzelf een stevig institutioneel fundament onder ligt. Door de tussenruimte te zien als een *ruimte* in plaats van een individu, kunnen de machtsverhoudingen daarbinnen worden verkend. Dat die verkenning niet vanzelfsprekend is, blijkt ook uit de praktijk: deelnemers definiëren de tussenruimte op verschillende manieren. Zonder gedeeld beeld van wat de tussenruimte is, blijft ook onduidelijk wie erover mag spreken en met welk gezag. Daarom is een gesprek

Figuur 6: Notities casus 2, Henry

nodig over de voorwaarden waaronder die machtsverhoudingen verkend en bevraagd kunnen worden, en over wie binnen die ruimte in een positie ziet om dat te doen.

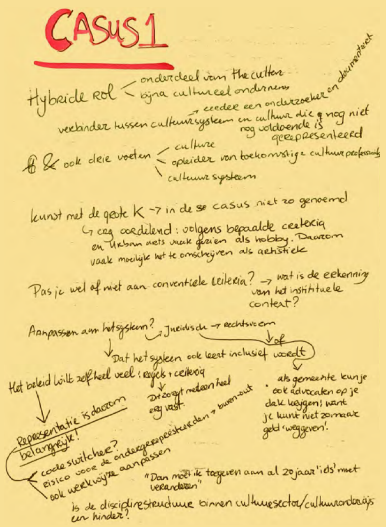
BLOCKPARTY ORGANIZER MO

De casus van Mo (zie Figuur 7), die block parties organiseert, laat zien hoe een praktijk die diep in de leefwereld is geworteld, slechts beperkt begrijpelijk is binnen institutionele kaders. Mo organiseert al jaren block parties en informele bijeenkomsten in zijn buurt, geïnspireerd door een lange traditie van mensen die hun leefomgeving transformeren vanuit wat er nodig is op een plek. Mo's werk ontstaat vanuit een buurtlogica waarin waarden als nabijheid, vertrouwen, wederkerigheid, en gezamenlijke verantwoordelijkheid centraal staan. De block parties zijn momenten waarop sociale relaties binnen een buurt worden versterkt, waar bewoners samen betekenis geven aan hun omgeving, en waar hiermee een gevoel van eigenaarschap over de plek ontstaat.

Voor toegang en middelen vraagt het huidige systeem om vertaling van deze waarden naar duidelijke categorieën, subsidietaal en meetbare doelen. Dit laat zien dat vanzelfsprekendheden voor de leefwereld in het institutionele domein alleen herkenbaar worden wanneer het wordt aangepast aan bestaande logica. Mo's casus laat zien dat culturele waarde niet uitsluitend ligt in artistieke vormen of sectorale afbakeningen, maar óók in **de manier waarop mensen samen een plek maken, onderhouden en betekenis geven.** Het is dan ook deze dimensie die in veel subsidie- en beoordelingskaders onderbelicht blijft.

SORAYA EN HABIB: DE NIEUWE DAILY PAPER

De casus van Soraya en Habib (zie Figuur 8) benadrukt de dubbelzinnigheid van structurele ondersteuning en professionalisering, maar laat ook zien dat hun initiatief een eigen culturele logica draagt. Soraya en Habib bouwen aan een lifestyle label dat geworteld is in hun community, met een eigen taal, esthetiek, tempo en waarden. Hun praktijk is naast ondernemend ook vooral relationeel en cultureel: ze verbinden lokale ambacht, stedelijke leefstijl en diasporische identiteit. Daarmee laten ze zien hoe cultuur ontstaat in een informeel ecosysteem waarin het maken an sich, uitwisselen en community-building samenkomen.

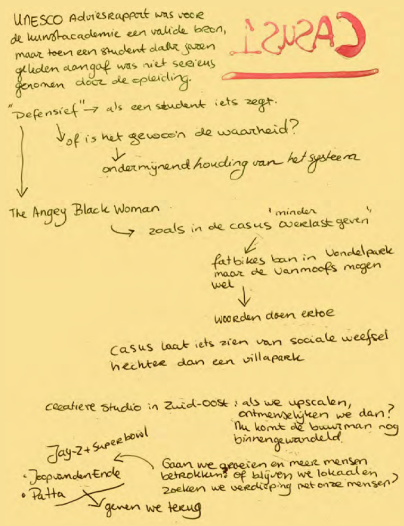

Figuur 7: Notities casus 1, Mo

Aan de ene kant biedt aansluiting bij het systeem – via begeleiding, infrastructuur of financiering – belangrijke voordelen: continuïteit, zichtbaarheid, toegang tot netwerken en middelen. Aan de andere kant kan dezelfde beweging druk zetten op de eigen ritmes, waarden en vormen van werken, net zoals bij de casus van Mo. De nadruk op verantwoording, formats en indicatoren kan de ruimte verkleinen voor experiment en de specifieke context gebonden logica van hun initiatief. Zo zegt een deelnemer, zelfstandig werkend tussen leef- en systeemwereld, hierover:

"Bij 'upscaling'[4] kan dat wat je maakt ook ontmenselijken. Dan kan het losraken van de gemeenschap waarin het is ontstaan. Welke kant kies je dan? Ga je dan nog meer mensen [uit de systeemwereld] betrekken of blijf je lokaal en zoek je meer verdieping met 'onze mensen'? Zo noem ik dat nu even.

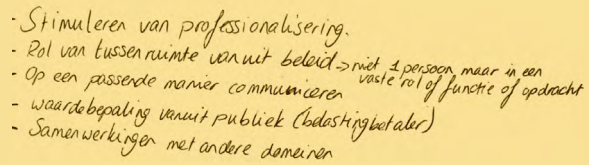
Je kan ook upscalen, verdienen en dan teruggeven aan de community. Iemand had als voorbeeld Patta, en ik had Jay-Z, met wat hij de laatste tijd doet met de Superbowl. En teruggeven, en een platformfunctie."

Soms kan iets wat insluiting biedt vanuit de systeemwereld juist voor uitsluiting van de leefwereld zorgen. Een andere deelnemer, vertrekkend vanuit het leefwereldperspectief en regelmatig werkend met instellingen, beschrijft dit als volgt:

"Dat [onderdeel worden van de systeemwereld] zorgt voor aversie bij de community zelf. Bijvoorbeeld, veel mensen uit communities vinden 'urban' een vervelend woord. Want ineens wordt het een soort monolithische community. Urban, misschien dat mensen dan denken, "ieuw", omdat het gevoelsmatig van bovenaf op de gemeenschap wordt geplakt. De term 'The Culture' is doorgaans iets wat wel vanuit de community komt."

De casussen van Mo en van Soraya en Habib laten zien dat hun culturele praktijken meer doen dan vragen om gelijkwaardige erkenning binnen het bestaande systeem: ze verbreden het begrip cultuur zelf. Cultuur is dan niet alleen wat instituties aanbieden en erkennen, maar ook wat mensen samen voortbrengen en waarderen. Mo's block parties tonen hoe cultuur ontstaat uit buurtlogica, wederkerigheid en collectieve placemaking. Het lifestyle label van Soraya en Habib, dat geworteld is in de community, heeft een eigen taal, tempo en waarden, en laat zien dat cultuur een relationele praktijk is. In beide gevallen functioneren hun culturele praktijken als dragers van betekenis, verbondenheid en stedelijke weerbaarheid, buiten de traditionele instituties om. Formele kaders vangen daarom slechts een deel van hun culturele werkelijkheid.

Figuur 8: Notities casus 3, Soraya en Habib

KENNIS, TAAL EN BETEKENISVORMING

Uit alle casussen blijkt dat er een overkoepelende spanning bestaat rond legitimiteit, taal en voorwaarden. In lijn met Kolsteegs (2022) en Lijsters (2022) analyses wordt duidelijk dat telkens opnieuw moet worden bepaald wat telt als cultuur, kwaliteit en relevante kennis. Leefwereld- en ervaringskennis worden in het bestaande cultuurbestel vaak pas erkend wanneer zij vertaald zijn naar beleids- of onderzoekstaal. Een concreet voorbeeld hiervan is de opname van het concept "embodied knowledge" binnen academisch discours, zoals een onderzoeker met zowel raakvlakken in systeem- als leefwereld binnen de groep aangeeft:

"Waarom moet er, als het over leefwereldkennis gaat, toch weer een academische term aan gekoppeld worden, waardoor het weer legitiem wordt? En is embodied knowledge dan nog wel de juiste term, als het daarmee losstaat van geleefde ervaring en kennis in communities? Die leefkennis is er al heel erg lang. Waarom dan niet gewoon 'knowledge' van een community member, of zo?"

In deze derde sessie werd besproken hoe het huidige cultuurbestel informele cultuur enerzijds als essentieel erkent, maar anderzijds via disciplines, geografische schotten en formats precies die cultuur structureel uitsluit. De sessie maakte duidelijk dat de tussenruimte kan functioneren als **een plek van wederzijdse exploratie**, waarin systeem- en leefwereld elkaar beïnvloeden en bestaande verhoudingen ter discussie worden gesteld. De vraag van een CoP-deelnemer – hebben informele cultuuruitingen het systeem nodig, of juist andersom? – verwoordt die spanning treffend. Het doel van de tussenruimte is geen omgekeerde machtsverhouding, maar een gedeelde ruimte waarin verschillende perspectieven de koers van nieuwe samenwerking mede bepalen.

In de lijn van Lijsters (2022) bredere kritiek op een democratie die vaak begrepen wordt als deelname aan een bestaande orde, laten de sessies zien dat culturele democratie in dit traject niet primair draait om meer toegankelijkheid of inspraak binnen bestaande kaders. Zij richt zich juist op het proces waarin gemeenschappelijkheid, legitimiteit en de voorwaarden voor participatie zelf opnieuw worden gevormd De centrale vraag is dan ook niet alleen wie zichtbaar en hoorbaar mag zijn, maar ook **hoe de democratische kaders waarbinnen die zichtbaarheid en hoorbaarheid betekenis krijgen, tot stand komen en kunnen veranderen.** De tussenruimte is hierin een cruciale, maar kwetsbare infrastructuur. Zij kan een breed cultuurbegrip dragen, mits zij autonoom en leefwereldgericht blijft, als ruimte waarin leefwereldpraktijken serieus worden genomen als bron van kennis, betekenis, kwaliteit en culturele vernieuwing.

REFLECTIES

OP DE COP ALS METHODIEK

De Community of Practice is naast een inhoudelijk gesprek, ook een methodologische opgave: hoe organiseer je een gesprek waarin machtsverschillen, taalverschillen en verschillende kennisvormen zichtbaar blijven en tegelijkertijd met elkaar in contact komen? De ruimte, de samenstelling van de groep en de volgorde van de sessies beïnvloeden immers sterk wat zichtbaar wordt, wat onuitgesproken blijft en welke stemmen als vanzelfsprekend gelden. Spanningen over verschil in positie, representatie, taal en doelstellingen van deelnemers maakten zichtbaar dat de CoP een ruimte was waarin frictie productief kon zijn, juist omdat verschillende perspectieven naast elkaar konden bestaan zonder dat alles direct werd opgelost. Facilitator Samir bleef er tijdens de sessies scherp op dat institutionele logica's het gesprek niet gingen domineren.

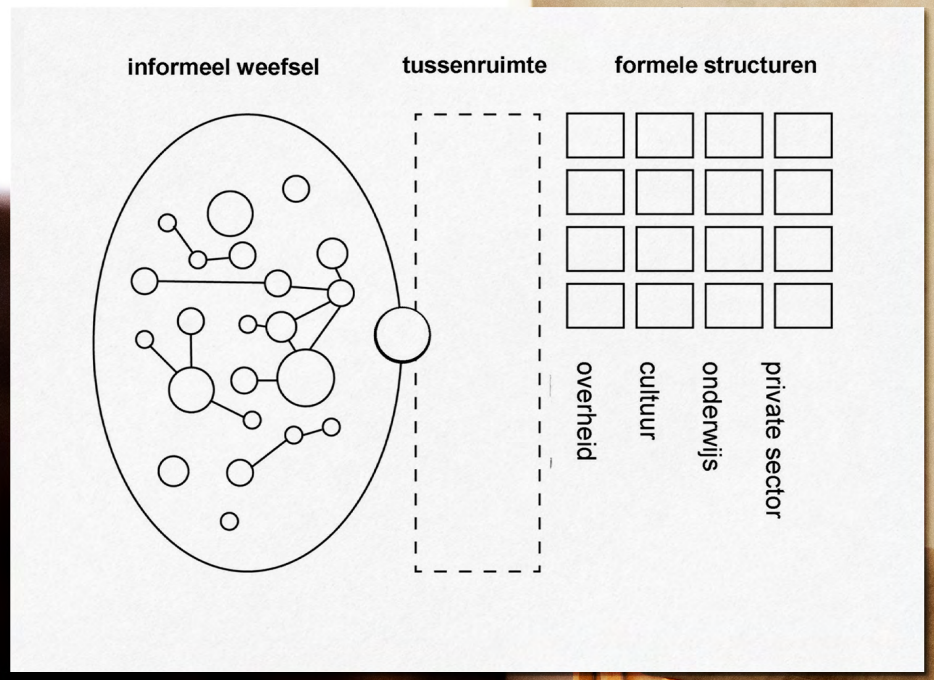
Tegelijkertijd vraagt het erkennen van de waarde van deze spanning om een belangrijke kanttekening. De "kosten" van deze spanning wordt namelijk niet door iedereen in gelijke mate gedragen, terwijl een zekere mate van gedeeld eigenaarschap daarin juist een voorwaarde zou moeten zijn voor een CoP als methode. Waar deze spanning voor beleidsmakers met afstand tot leefwerelden vaak een leerzame en verrijkende ervaring is, kan diezelfde spanning voor makers en communities in informele leefwerelden juist vermoeiend zijn, omdat zij steeds opnieuw hun praktijk moeten uitleggen of legitimeren. Dit kwam onder andere naar voren tijdens de eerste sessie en de afsluitende werksessie, waarin door deelnemers benoemd werd dat er naast het inhoudelijk werk binnen de tussenruimte ook veel "emotional labour"[5] komt kijken. Dit roept de vraag op wie de lasten van de spanning draagt en onder welke voorwaarden die spanning daadwerkelijk productief kan zijn.

Ook moet worden onderkend dat drie themasessies met aanvullend een vrijblijvende werksessie, te beperkt zijn om die voorwaarden echt uit te werken. Een CoP die democratisering serieus wil bevragen, heeft meer tijd nodig om doelstellingen te formuleren, onderlinge verhoudingen te verkennen, taalverschillen te laten landen en inzichten in volgende bijeenkomsten terug te laten komen. Zonder zo'n langer tijdsbestek blijft de methode kwetsbaar voor oppervlakkigheid: **er wordt wel gesproken over transitie, terwijl er onvoldoende ruimte ontstaat om die ook gezamenlijk vorm te geven en te oefenen.** Tijdens de werksessie van de CoP werd dan ook de wens uitgesproken om deze over een langere periode te strekken, zodat deelnemers naar concrete en toepasbare oplossingen kunnen werken.

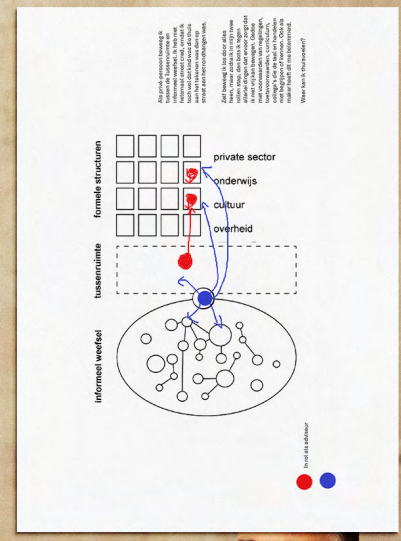
Een andere overweging is de specifieke context van deze CoP en wat het belicht, namelijk die van The Culture in Rotterdam als vertrekpunt. Enerzijds is deze contextgebondenheid een kracht van de huidige CoP, omdat zij verdieping mogelijk maakt in hoe de tussenruimte als concept lokaal vorm krijgt en kan krijgen, geworteld in een bestaande realiteit. Deze laat zien hoe ontmoetingen tussen leefwereld en systeemwereld tot stand komen, welke spanningen daarbij ontstaan en hoe vanuit de tussenruimte verbindingen en vertalingen kunnen worden gemaakt. Anderzijds roept dit de vraag op hoe dergelijke ontmoetingen en werkwijzen zich verhouden tot andere contexten, welke aanpassingen daarvoor nodig zijn en welke randvoorwaarden de tussenruimte daar vraagt. Een van de aanbevelingen uit deze CoP is daarom om te onderzoeken hoe de bevindingen resoneren in andere contexten en welke nieuwe inzichten dat oplevert.

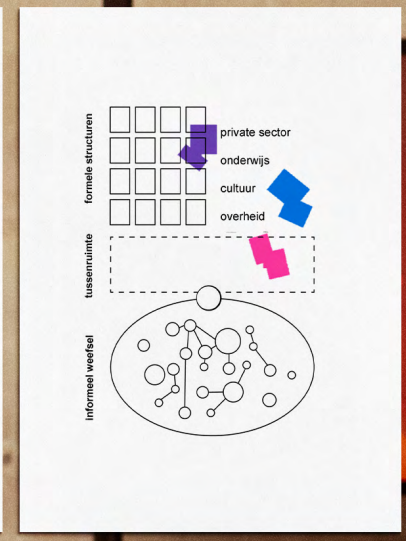
Ook is het goed om te benoemen dat de dichotomie van de systeem- en leefwereld zoals weergegeven in de sessies, verzamelbegrippen zijn en dat de werkelijkheid genuanceerder is. Zo zijn gemeenten gebonden aan beleidsdoelen en politieke besluitvorming, waar keuzes voor culturele instellingen flexibeler in te vullen zijn.

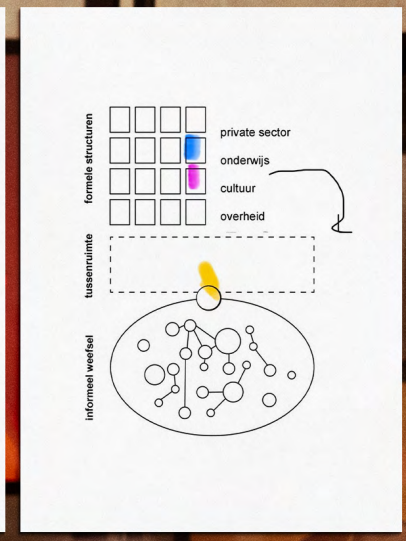
De Community of Practice als methodiek is dus zowel veelbelovend als begrensd. Zij biedt een ruimte waarin spanning, verschil en onzekerheid mogen bestaan, maar laat tegelijk zien hoe institutionele logica's blijven doorwerken, ook wanneer juist wordt geprobeerd andere perspectieven, kennisvormen en werkwijzen serieus te nemen. De methodiek biedt vooral betekenis wanneer zij voldoende tijd, herhaling en methodische scherpte krijgt om meer te worden dan een tijdelijk overlegmoment. In de huidige vorm functioneert zij vooral als **een eerste verkenning van hoe een leefwereld-geïnformeerde benadering en de gedachte van de tussenruimte in de praktijk kunnen worden onderzocht en besproken**, eerder dan als een volledig uitgewerkt verander- of democratiseringsproces.

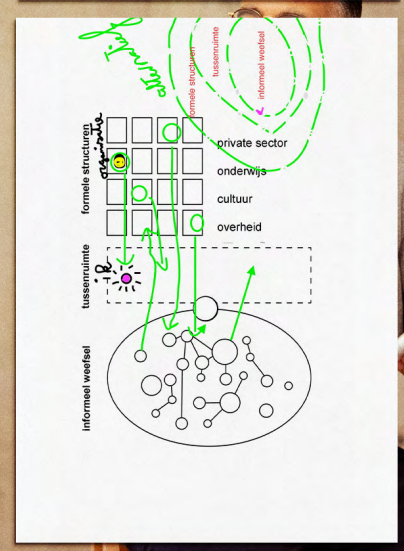

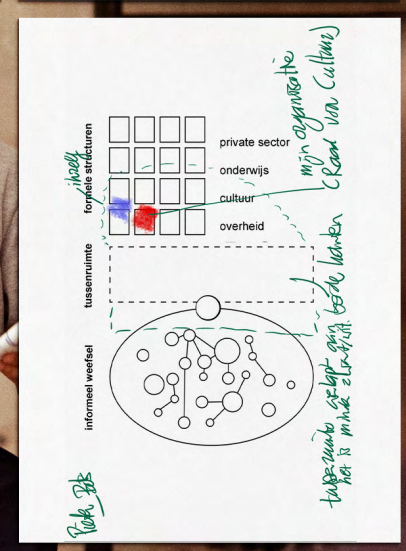
Figuur 9: Oud model (2020) van de generatieve tussenruimte (Mohamud 2026)

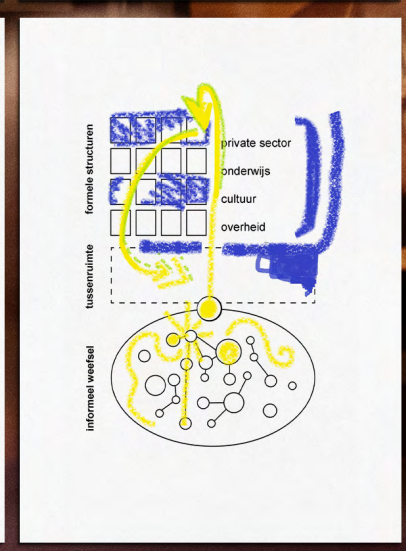

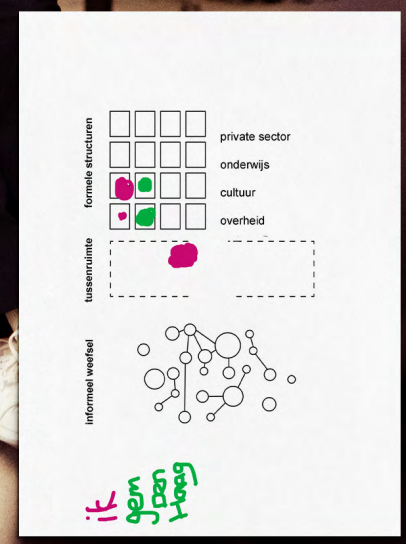

CONCLUSIE

DEMOCRATISERING VAN CULTUUR ALS HERORDENING VAN KENNIS, MACHT EN INFRASTRUCTUUR

De drie sessies laten samen zien dat democratisering van cultuur in dit traject drie samenhangende bewegingen vraagt: herdefinitie van cultuur en blootlegging van machtsverhoudingen (sessie 1), ontwikkeling van een alternatief cultuurbestel met de tussenruimte als infrastructuur (sessie 2), en het testen van dit model met zicht op voorwaarden en spanningen (sessie 3). In een afsluitende werksessie stonden we stil bij ieders positie binnen het cultuurbestel, wat inzicht geeft in hoe verschillende posities, belangen en contexten langs of door elkaar heen bewegen en om duiding vraagt. In de volgende conclusies doen we een poging hiertoe. Deze conclusies vormen tegelijkertijd voorwaarden voor het opereren van de tussenruimte. Veel van deze voorwaarden zijn al langere tijd onderdeel van de praxis en van de gesprekken die binnen communities, organisaties en netwerken worden gevoerd (Mohamud 2026), ook wanneer zij niet expliciet of formeel zijn vastgelegd.

Kernconclusie 1: Democratisering van cultuur is herdefinitie van kennis, macht en legitimiteit, niet alleen uitbreiding van toegang.

In sessie 1 was de vraag wat democratisering van cultuur betekent, door deelnemers zelf een breed cultuurbegrip te laten formuleren. De analyse laat zien dat democratisering hier niet begint bij toegang tot bestaande instellingen, maar bij **de vraag wat cultuur is, wie dat bepaalt en welke kennisvormen worden erkend.** De strijd om vocabulaire en definities is er een om macht: begrippen zoals cultuur, kwaliteit en deelname bepalen wie kan spreken, wie mag duiden en wie gehoord wordt. De verbreding van het cultuurbegrip naar cultuur als leefwereld maakt een democratisch tekort zichtbaar: het huidige beleid is ingericht op canonieke cultuur en nationale subsidiestructuren en volgt de verbreding in de samenleving niet. Leefwereldkennis moet niet alleen worden vertaald naar beleids- of onderzoekstaal, maar ook op zichzelf als waardevol worden erkend.

Kernconclusie 2: De tussenruimte is cruciaal, maar kwetsbaar; zij kan een breed cultuurbegrip dragen, mits zij autonoom blijft en niet door het systeem wordt opgeslokt.

Sessie 2 introduceerde een alternatief cultuurbestel dat de herdefinitie uit sessie 1 operationaliseert. Het geïntroduceerde leefwereldmodel vertaalt de herdefinitie naar een cultuurbestel waarin cultuur als relationeel en context-gebonden wordt geacht en de tussenruimte als noodzakelijke infrastructuur fungeert. Het leefwereldmodel maakt het brede cultuurbegrip concreet: cultuur ontstaat in de wisselwerking tussen gemeenschap, plek en praktijk, niet primair vanuit instellingen en disciplines. Deelnemers zien kansen voor makers en communities die nu buiten de boot vallen, maar maken ook het risico op co-optatie zichtbaar: zodra de tussenruimte wordt opgenomen in beleidsdiscoursen als instrument of projectvorm, verliest zij haar potentieel als plek waar het gemeenschappelijke opnieuw kan worden gevormd. Vertalers - als cruciale schakels en kennisdragers tussen leefwereld en systeem - hebben hierbij structurele inbedding nodig, zodat het uitleggen van context, het dragen van spanning, het veilig houden van gesprekken en het schakelen tussen verschillende werelden een georganiseerde en erkende functie wordt, in plaats van een onzichtbare individuele last.

Kernconclusie 3: De tussenruimte kan alleen als leefwereldgerichte infrastructuur werken wanneer zij structureel wordt geborgd, ruimte laat voor vertaling en meervoudige kennisvormen, en daarmee niet de leefwereld aanpast aan het systeem, maar het systeem laat leren van de leefwereld.

De casussen uit sessie 3 laten zien dat de tussenruimte niet vanzelf ontstaat door het benoemen van een functie of rol. De positie van iemand die zich in de tussenruimte beweegt, is precair en sterk afhankelijk van individuele sensitiviteit, netwerk, draagkracht en schakelkracht, terwijl structurele inbedding vooralsnog ontbreekt. Leefwereldkennis krijgt bovendien vaak pas erkenning wanneer deze wordt vertaald naar beleids- of onderzoekstaal. Tegelijkertijd maken de casussen zichtbaar dat leefwereldpraktijken niet alleen erkenning behoeven, maar ook zelf laten zien wat cultuur is wanneer zij niet door bestaande instituties wordt gefilterd. Zonder extra middelen, institutionele inbedding en passende randvoorwaarden leidt verbreding snel tot verdringing van bestaande of nieuwe initiatieven.

Kernconclusie 4: De Community of Practice laat zien dat democratisering van cultuur het risico loopt een vooral institutioneel gesprek te blijven zolang tijd, samenstelling en methodische inbedding beperkt zijn, waardoor verschil en meervoudige kennis wel zichtbaar worden, maar onvoldoende invloed krijgen op de uitkomst.

De Community of Practice is krachtig omdat zij spanning, verschil en onzekerheid niet oplost, maar zichtbaar houdt en gebruikt als ingang voor nieuwe inzichten. Daarbij is het vraagstuk over wie hierbij deze spanning draagt, cruciaal; de 'kosten' hiervan zijn namelijk ongelijk verdeeld, waarbij makers en communities uit informele weefsels veelal de lasten ervan dragen. Dit vraagt dus aandacht voor wanneer deze spanning (on) productief kan zijn. Daarnaast zorgt de samenstelling en context van deze CoP ervoor dat de resultaten niet generaliseerbaar zijn voor The Culture in het algemeen. Ze zijn wel waardevol als concretisering van hoe deze specifieke groep professionals, beleidsmakers en onderzoekers naar democratisering van cultuur kijken en wat zij daarin nodig achten. Uit deze conclusie formuleren we de volgende voorwaarden voor het inrichten van een Community of Practice:

1. **Richt de CoP veilig en zorgvuldig in.** Veiligheid, goede begeleiding, passende locaties en duidelijke spelregels zijn nodig om gelijkwaardige inbreng mogelijk te maken.

2. **Betrek makers en leefwereld structureel.** Hun aanwezigheid mag niet incidenteel zijn; hun positie, tijd en bijdrage moeten serieus worden genomen en ook worden vergoed.

3. **Gebruik de CoP als experimenteerruimte.** De CoP moet niet alleen reflecteren, maar ook oefenen met alternatieve vormen van organiseren, waarderen en financieren. Werken in de tussenruimte is een leerproces dat tijd vraagt. Dat sluit aan bij het idee van de generatieve tussenruimte (Mohamud, 2026): een ruimte waarin nieuwe vormen pas gaandeweg ontstaan en niet vooraf ontworpen kunnen worden. Vier sessies zijn daarom te beperkt om de voorwaarden voor de tussenruimte echt uit te werken. Ze zijn vooral geschikt om een start te maken en richting te verkennen. Het is belangrijk om deze tijd structureel in te bedden binnen werkzaamheden en organisaties, zodat het leren niet afhankelijk is van losse initiatieven of vrijwillige uren.

KENNISVRAGEN

Naar aanleiding van deze conclusies, zijn we tot de volgende openstaande vragen gekomen als input voor de doorlopende Kennisagenda:

- Hoe kan leefwereldkennis een betekenisvolle rol spelen in beleids- en besluitvormingsprocessen zonder daarbij haar eigen aard te verliezen?
- Wie selecteert welke actoren die bewegen in de autonome tussenruimte en op basis waarvan?
- Hoe kan de rol/bijdrage van OG's gewaarborgd worden binnen (het vormgeven van) de autonome tussenruimte?
- Hoe kunnen macht en representatie binnen de tussenruimte zichtbaar en bespreekbaar worden gemaakt?
- Welke randvoorwaarden zijn nodig om de tussenruimte duurzaam te ondersteunen, zowel financieel als organisatorisch?
- Hoe zien vormen van culturele democratie eruit in andere lokale contexten, en welke elementen zijn context-specifiek of juist overdraagbaar?
- Hoe kunnen makers, bewoners en andere leefwereldactoren structureel betrokken worden, zonder dat hun deelname afhankelijk blijft van incidentele projecten of persoonlijke inzet?

VOETNOTEN

[1] OG's (Original Gangster) refereert naar door de gemeenschap erkende dragers van kennis, ervaring en gezag, vaak uit oudere generaties, die de leefwereld verbinden met jongere generaties en met het systeem (Mohamud 2026).

[2] Het concept heeft een langere geschiedenis: ook bijvoorbeeld Hannah Arendt benoemt in On Revolution (1963) de in-between als de gedeelde ruimte waarin mensen elkaar ontmoeten, van elkaar onderscheiden en samen politiek kunnen handelen (zie ook Cordero 2014). Zoals elders in het artikel duidelijk wordt, bestaan er meerdere opvattingen van 'tussenruimtes', grotendeels afhankelijk van de positie die men inneemt binnen leefwerelden en formele structuren.

[3] De Boekmanstichting bestudeert zelf ook andere (eco)systemen voor cultuur, waarbij cultuur wordt benaderd als probleemoplosser in plaats van als beleidsobject (zie bijvoorbeeld de podcast Cultuur als probleemoplosser? n.a.v. de gelijknamige conferentie (2025) en Boekman #144).

[4] Hiermee wordt niet alleen toegang tot middelen binnen het huidige cultuurstelsel bedoeld, maar ook daarbuiten: financiële en andere vormen van ondersteuning kunnen bijvoorbeeld via bedrijven of andere samenwerkingsverbanden worden georganiseerd, en niet uitsluitend via subsidies.

[5] Binnen wetenschappelijke literatuur wordt emotional labour gedefinieerd als "continual work on one's own emotions in relation to professional life" (Nørholm Lundin 2023, p. 233).

LITERATUURLIJST

Boekmanstichting, z.d. Community of Practice. Laatst geraadpleegd op 2 november 2026.

Concrete Blossom (2022) PARALLELLE WERELDEN & TUSSENRUIMTES. Laatst geraadpleegd op 2 november 2026.

Cordero, R. (2014) It happens 'in-between': on the spatial birth of politics in Arendt's On Revolution. *European Journal of Cultural and Political Sociology, 1(3).*

Cultuurfonds, z.d. Wie de democratie wil beschermen, investeert in cultuur. Laatst geraadpleegd op 16 oktober 2026.

Fonds voor Cultuurparticipatie (2026). Onderzoek naar trust-based financieren van the Culture. Laatst geraadpleegd op 16 oktober 2026.

Dekkers, J. (2025) De cultuurwereld ontdekt 'The Culture', maar wat is het? 'Het gaat over hiphop, maar óók over eten, kleding of straatvoetbal'. In: *NRC Handelsblad*, 17 juni 2025.

Habermas, J. (1987) The theory of communicative action, volume 2: the critique of functionalist reason (T. McCarthy, Trans.). Polity Press.

Het Nieuwe Instituut, z.d. Tussenruimte: Concrete Blossom. Laatst geraadpleegd op 16 oktober 2026.

Kolsteeg, J. (2022) Introductie [begrip culturele democratie]. In: *Cultuur + educatie*, 21(2022)60.

Kunsten'92. (2026) Inbreng Kunsten'92 voor het Wetgevingsoverleg Cultuur 19 januari 2026 in de Tweede Kamer. Brief 13 januari 2026. Kunsten '92.

Lijster, T. (2022) Doen alsof: over cultuur, democratie en gemeenzin. In: *Cultuur + educatie* 21(2022)60.

Meijer, E. et al. (2023) On(ver)vangbaar: de innovatieve kracht van The Culture. Nederlandse UNESCO Commissie.

Mensink, W. (2015) Systeem- en leefwereld: hoe de kloof te dichten. Op: Sociale Vraagstukken.

Mohamud, M. (2026) *De tussenruimte als productiesite: Voorwaarden voor werken tussen leefwereld en systeem.* [Manuscript in voorbereiding]. Concrete Blossom.

Nørholm Lundin, A. (2023) "Where is your fixed point?" Dealing with ambiguous freelance musician careers. *Cultural Trends*, 32(3).

O'Conner, J. (2024) Global cultural policy at the crossroads : reflections on the summit of the future. Culture Policy Room.

Pollastri, S. et al. (2016) Visual conversations on urban futures. Participatory methods to design scenarios of liveable cities. In: *Lloyd, P. and Bohemia, E. (eds.), Future Focused Thinking - DRS International Conference* 2016, 27 - 30 Juni 2026, Brighton.

Rasterhoff, C. et al. (2023) Verkenning kennisagenda culturele en creatieve sector 2025-2028. Boekmanstichting.

Villa Alvarez, D.P. et al. (2020) Design prototyping for policymaking. Gepresenteerd op: *Conference: Synergy - DRS International Conference 2020.*

COLOFON

Tekst Rosa Schiavone

Onderzoek Malique Mohamud, Rosa Schiavone, Jasmin Sharif

Redactie en productie Jasmin Sharif

Sessiebegeleiding Samir el Hadaoui

Productie-assistentie Imke van Herk

Vormgeving Kübra Ari

Fotografie Romy Zhang

Eindredactie Jonasz Dekkers

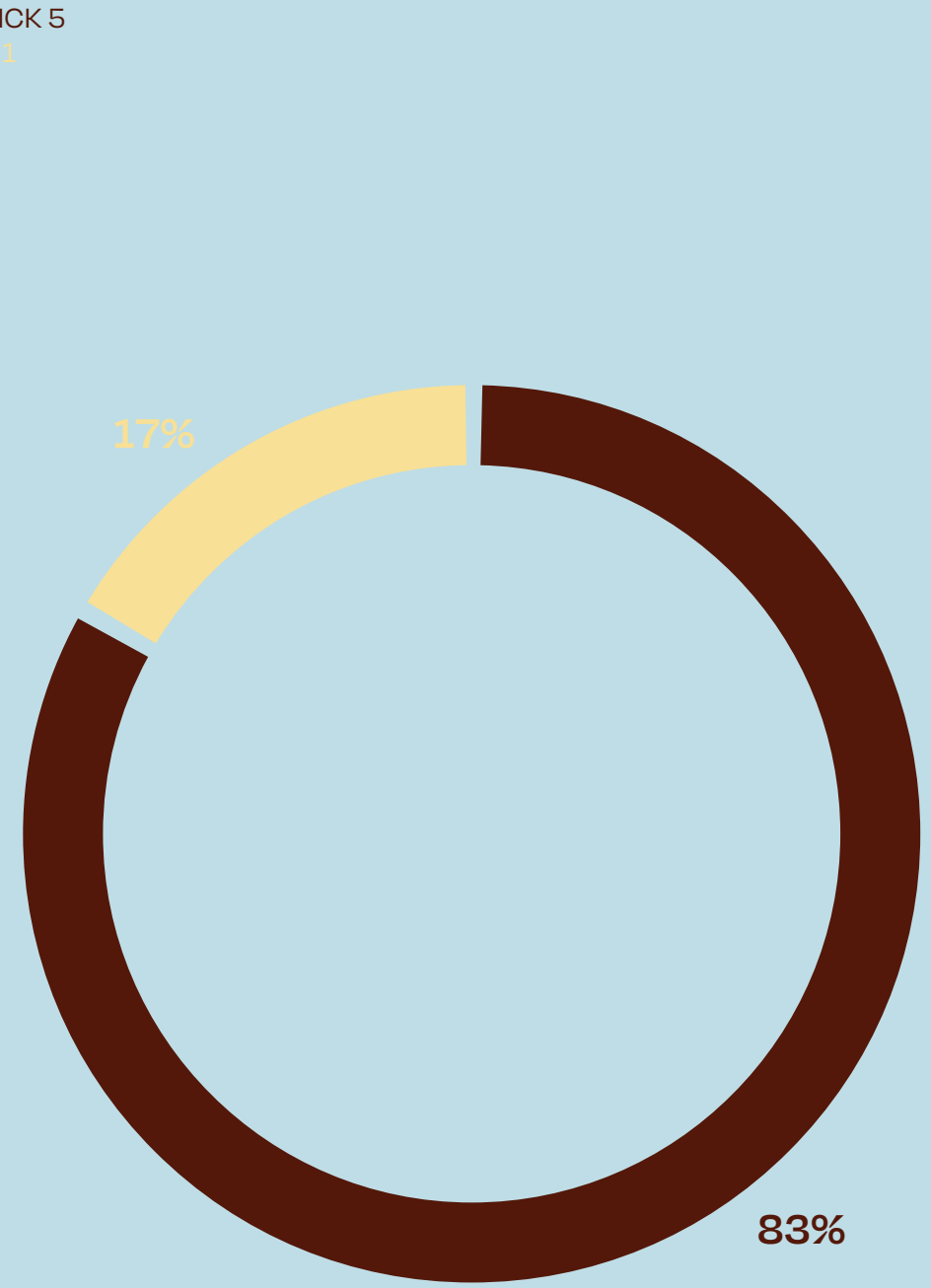
Meelezers Maartje Goedhart, Aki Negate, Yasmine Setoe

Locatiepartner Dina Ziad (OP&)

Alle (gast)deelnemers aan de Community of Practice bijeenkomsten *waaronder* Pieter Bots, Kim Dankoor, Kesha Felipa, Merel Heering, Annerienke Hendrikse, Hedwig Hupkes, Romy Jochems, Johan Kolsteeg, Marelva de Mey, Ricky Middendorp, Richard Nazier, Aki Negate, Idelette Rocha, Yasmine Setoe, Nadja van der Weide

Deze publicatie is een herziene versie van de eerste druk. Voor een fysiek exemplaar van of bij vragen over deze publicatie, neem contact op via kennisagenda@boekman.nl

Boekmanstichting, Amsterdam, 2026

Figuur 10: CoP-deelnemers delen hun mening

Boekmanstichting
Kenniscentrum voor kunst,
cultuur en beleid

THE
NITESHOP